RECENZE / BOOK REVIEWS

Martina ČECHOVÁ – Radana MERZOVÁ – Radomyr MOKRYK – Miroslav OLŠOVSKÝ – Helena PAZDIOROVÁ – Romana ŠTORKOVÁ-MALITI – Helena ULBRECHTOVÁ – Radomír VLČEK,
***Poloostrov Krym: od křižovatky kultur k ruské kolonii. Řecko – Řím – Byzanc – Osmanská říše – Krymský chanát – Ruské impérium – Sovětský svaz – Ukrajina – Ruská federace*,**
K vydání připravili Helena Ulbrechtová a Radomír Vlček,
Praha, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. 2022, 382 s.,
ISBN 978-80-86420-85-1.

Kolektivní monografie *Poloostrov Krym: od křižovatky kultur k ruské kolonii* dvojice editorů a zároveň hlavních přispěvatelů Heleny Ulbrechtové a Radomíra Vlčka představuje jeden z výstupů projektu věnovaného literární a kulturní paměti Krymu, řešeného ve Slovanském ústavu Akademie věd České republiky už od roku 2015. Projekt získal finanční podporu z akademického programu Strategie AV21 – Evropa a stát. Mezi barbarstvím a civilizací. Vydání knihy předcházel workshop v roce 2017 a v následujícím roce mezinárodní vědecká konference, doposud byly vydány tři popularizační publikace. Mezi autory nacházíme jak vědecké spolupracovníky Slovanského ústavu Akademie věd České republiky, tak i členy dalších akademických pracovišť a vysokých škol v České republice (Univerzity Karlovy a Univerzity Palackého).

Úvodní kapitola Heleny Ulbrechtové (Slovanský ústav AV ČR) *Fenomén Krym: bájná Taurida, nebo sovětský ráj? Po stopách multikulturní a traumatické paměti poloostrova* nabízí shrnutí kulturně historické reflexe Krymu s ohledem na původní multikulturní a multietnickou pestrost poloostrova. Základní koncepční linii textu představuje konfrontace Krymu jako ráje či země zaslíbené s válečnými konflikty, etnickými a kulturními střety, které se odehrávaly na jeho území. Autorka demonstruje postupnou proměnu Krymu od křižovatky antické a „barbarské" kultury

po „kolonii“ Osmanské říše a později Ruského impéria, doprovázenou redukcí původní etnické a náboženské rozmanitosti. Studie se zpočátku věnuje dějinám Krymu od starověku do vrcholného středověku (v této tematické rovině na text navazuje rozsáhlá kapitola Radomíra Vlčka), kdy postavení poloostrova ovlivňovala jeho tranzitní poloha mezi Evropou a Asií. Další část stručně seznamuje s dějinami Krymského chanátu i jeho anexí Ruskem v roce 1783 a zaměřuje se na ceremoniální osvojování krymského území a tzv. řecký projekt jako projev velkorysých imperiálních plánů doby vlády Kateřiny II. (1762–1796), jejichž cílem byla definitivní porážka Osmanské říše a rozdělení jejího teritoria. Následující (třetí) podkapitola se věnuje už nedávným událostem, konkrétně okolnostem přípravy a realizace okupace Krymu Ruskem, označované jako „druhá“ anexe s odkazem na „první“ anexi v roce 1783. Uvedený přístup naznačuje kontinuitu ruské expanzivní politiky v odlišných historických reáliích a tradiční zájem o Krym jako základnu k mocenské dominanci v černomořském areálu. Čtvrtá část srovnává východiska obou anexí i následující „ceremoniály moci“. Události roku 1783 jsou pojímány jako preludium k realizaci mnohem ambicióznějších záměrů, nabízí se tak hlubší úvaha nad okupací roku 2014 v kontextu „ruského jara“ či plánů na parcelaci Ukrajiny, jež se v ruském politickém prostředí objevovaly a zaznívají dodnes. Závěrečná podkapitola přibližuje základní ruské mýty o Krymu (Krym krásný, Krym antický, Krym orientální, Krym jako bašta ruského pravoslaví, patrioticko-vojenský mýtus Sevastopolu) jako součást ruské národní identity a zároveň pak ukazuje jejich odvrácenou stranu (koloniální či imperiální praktiky). Helena Ulbrechtová stejně jako ve svém dalším textu vychází zejména z výsledků vědeckého výzkumu v německojazyčném prostředí, konkrétně z prací Kerstin Jobstové, působící na Vídeňské univerzitě.

Martina Čechová ze Slovanského ústavu AV ČR se v kapitole *Krymský Chersonésos, Chazaři a obchod s hedvábím* zabývá krymským Chersonésem (Korsuň) v období raného středověku z hlediska jeho významu v obchodu s hedvábím. Badatelka se odvolává na archeologické průzkumy i písemné prameny a s jejich pomocí rekonstruuje kontakty Chazarů v černomořském regionu. Vyslovuje domněnku, že město plnilo roli „náhradní“ obchodní trasy s hedvábím na linii Konstantinopol–Chersonésos–Azovské moře–Don, a to zejména jako „bezpečná zastávka na dlouhé cestě“. Navzdory charakteru dílčí sondy příspěvek Martiny Čechové zapadá do koncepce celé knihy, kterou představuje promýšlení Krymu jako na jedné straně hraničního a tranzitního regionu mezi Evropou a Asií, jako místa střetu a potkávání různých kultur a říší minulosti, stejně jako vnitřně rozmanitého světa na straně druhé.

Rozsáhlý a tematicky široký příspěvek Radomíra Vlčka (Historický ústav AV ČR) *Krym pod ruskou nadvládou* přehledně mapuje osudy Krymského poloostrova nejprve z perspektivy zájmů moskevského (ruského) státu a později (od roku 1783) jako přímé součásti Ruské říše. Příznačně pro koncepci celé knihy kapitolu uvozuje zmínka o „druhé" anexi roku 2014. Autor si zde všímá kontextu moderních dějin a kriticky se vyslovuje k politicky účelové interpretaci událostí roku 1954, kdy se Krym stal součástí sovětské Ukrajiny. Radomír Vlček se vrací k období po velkém tatarském (mongolském) vpádu, mocenskému vzestupu Moskevského knížectví a jeho vztahům se Zlatou hordou, důležitý moment představuje rozpad Zlaté hordy a vznik Krymského chanátu, autor akcentuje linii jeho střetů a mocenského soupeření s Moskvou. Následuje výklad dějin Krymu jako součásti Ruského impéria od anexe roku 1783 do prvních desetiletí 20. století. Autor se zamýšlí jak nad projevy a důsledky ruské správy, tak i nad strategickým významem Krymu pro Rusko. Zajímavou otázkou, kterou otevírá, jsou příčiny nedostatečného zájmu o Krym ze strany české (šíře středoevropské) historiografie. Odpověď nachází ve faktu, že v ní bylo zvykem pohlížet na prostor Ruska z hegemoniální pozice „center" moci, a nikoli jako ve značné míře na heterogenní soubor geografických a kulturních celků. Radomír Vlček stejně jako Helena Ulbrechtová zdůrazňuje historickou kontinuitu ruské expanzivní politiky a nachází souvislosti mezi připojením Krymského chanátu k Rusku na konci 18. století a okupací Krymu putinským režimem před osmi lety. Text se s oporou v široké škále odborné literatury ruské i západní provenience kriticky vyrovnává se zjednodušenými a jednostrannými přístupy k ruské politice vůči Krymu a názory zdůrazňujícími civilizační misi Ruska.

Další klíčová kapitola knihy *Krym v ruské literatuře* z pera Heleny Ulbrechtové (SLÚ AV ČR) se zabývá typologií ruské literatury o Krymu a tématy či motivy Krymu v ní. V prvním oddílu se autorka dotýká konceptualizace tématu a vysvětluje své rozhodnutí distancovat se od termínu „krymský text ruské literatury", který nacházíme v ruském prostředí. Hlavní pozornost věnuje toposu Krymu v ruské literatuře, pro nějž stanovuje několik modelů, přičemž ve svém výzkumu propojuje různé přístupy. Jednotlivé modely od klasicismu přes utopie, interkulturnost až po nacionalismus přinášejí jak výklad kulturněhistorického kontextu, tak částečně i role, kterou jednotlivé texty hrály ve vývoji ruské literatury. Hlavní prostor studie tvoří analýza nejvýznamnějších literárních děl s tématem Krymu s ohledem na umělecké ztvárnění prostoru Krymu a případné analogie s kulturněhistorickými a politickými koncepty.

Na studii Heleny Ulbrechtové organicky navazuje kapitola Miroslava Olšovského (Slovanský ústav AV ČR) *Masakr letoviska Krym*, rozvíjející úvahy o modelech vnímání Krymu v ruské (sovětské) literatuře. Autor vychází z konceptu „krymského textu", jenž se v porovnání s „petrohradským textem" (termín Vladimira Toporkova) vyznačuje neustálým „přepisováním", „přeznačováním" své vlastní historie. Součástí krymského textu je podle autora několik charakteristických topoi ostrova: letoviska, jara, masakrů a slz, jámy, zóny, dopisu, aktu psaní a moře. Miroslav Olšovský analyzuje soubor děl moderní ruské literatury reflektujících Krym jako hraniční místo od povídky *Dáma s psíčkem* (1899) Antona Čechova přes povídku *Jaro ve Fialtě* (1936) Vladimira Nabokova, román *Slunce mrtvých* (1923) Ivana Šmeljova až po poezii Osipa Mandelštama. První část (Letovisko Krym) se zabývá kontrastem mezi idylickým letoviskem a válečným územím, další podkapitola (*Tábor vyloučených*) se věnuje problému lidské zkušenosti během teroru, ve třetím oddílu (*Masakr letoviska*) nacházíme téma Černého moře jako „moře zla", poslední část (*Psaní a moře*) tematizuje souvislost mezi psaním a mořem.

Další dvě dílčí, rovněž literární studie se zabývají odrazem Krymu tentokrát v ukrajinské literatuře, konkrétně v poezii. Radana Merzová (Filozofická fakulta Univerzity Palackého) se věnuje poezii ukrajinských modernistů a jejich poetické reflexi přírodních krás Krymu (*Literární motivy Krymu v dílech ukrajinských modernistů*). K významným, nosným motivům náleží moře, stejně jako pobřežní dominanty (skály, pláže, přístavy), horské masivy a městská zákoutí, objevuje se téma krymskotatarského obyvatelstva. U některých autorů nacházíme ukrajinský patriotismus a přesvědčení, že Krym tvoří součást ukrajinské národní identity. Radana Merzová uzavírá svou kapitolu konstatováním, že z básnické tvorby ukrajinských básníků pobývajících na Krymu je patrná modernistická individuální modelace reality odrážející prožitou zkušenost i momentální stav duše.

Helena Pazdiorová (Filozofická fakulta Univerzity Palackého) si zvolila téma literárního toposu Krymu v současné ukrajinské poezii (*První pád: Krym, druhý pád: bez Krymu. Krym jako domov a téma současných ukrajinských básníků*). Svou pozornost věnuje ukrajinsky píšícím básníkům původem z Krymu i z dalších oblastí Ukrajiny, publikujícím od 90. let 20. století a zachycujícím poloostrov ve své tvorbě. Autorka se zaměřuje jak na amatérskou poezii, zveřejněnou na internetových literárních serverech, tak i na poezii vydanou knižně od více či méně etablovaných básníků. Společnými rysy amatérských básní jsou přírodní motivy, historické paralely, často politická angažovanost a patos obecně. Zvláštní podkapitolu tvoří analýza rozsáhlé antologie *Krym, jak jej máme rádi* (2016), obsahující tvorbu auto-

rů střední a starší generace, kde převažuje přírodní a reflexivní lyrika s častými historickými motivy. Naproti tomu u mladších autorů tvoří Krym kulisu pro drobné, každodenní příběhy. Badatelka konstatuje, že básnická reflexe není v současné ukrajinské poezii častá, výjimku představuje kyjevská autorka Svitlana Povaljajeva, jež věnovala Krymu celou sbírku, a básníci původem přímo z Krymu (Ihor Mitrov, Maša Semašyna). Anexe Krymu v roce 2014 nenalezla široký ohlas, což souvisí s celkovým vývojem ukrajinské literatury – odezněním vlny angažované poezie, jež byla populární po roce 2000.

Kapitola *Krym tragický, komický, metaforický. Lokalita dramatu a geopatologie* Romany Štorkové-Maliti (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Památník národního písemnictví) tematizuje Krym jako scénický prostor, prezentovaný jednak na divadelní hře Sławomira Mrożka *Láska na Krymu* (1993), tak i na příkladech současných ukrajinských dramatiků, u nichž se Krym stává metonymií rusko-ukrajinského konfliktu. Studii uvozuje obecná úvaha o zrodu dramatického prostoru, o dramatickém a režijním přístupu ke ztvárnění geografické lokality. Autorka se odvolává na práce uznávaných teoretiků dramatického a divadelního prostoru (Kazimierz Braun, Arnold Aronson). Pro Sławomira Mrożka je charakteristické ztvárnění koloběhu společenské a kulturní historie Krymu na pozadí různých historických okamžiků 20. století. Ve hře Maxima Kuročkina *Russofóbie*, založené na záznamech rozhovorů s respondenty různých věkových skupin a sociálních vrstev ve Finsku, v Rusku a na Ukrajině, se mimo jiné ukazují shodné rysy a kontexty mezi sovětsko-finskou tzv. zimní válkou (1939–1940) a aktuálním rusko-ukrajinským ozbrojeným konfliktem, jemuž předcházela anexe Krymu. V dramatu Natalije Vorožbit *Sašo, vynes smetí* (2014) se Krym stává prostorem vzpomínky a idylickým místem fantazií, což kontrastuje s tíživou realitou všedního dne, poznamenanou náhlou smrtí manžela a nevlastního otce.

Radomyr Mokryk (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy) se rozhodl srovnat mediální diskurz Krymu na příkladu tří ruských (interfax.ru, ria.ru, lenta.ru) a tří ukrajinských (pravda.com.ua, 24.tv.ua, segodnya.ua) zpravodajských webů (*Obraz Krymu v ruských a ukrajinských médiích*). Dochází k závěru, že fakta a události spojené s Krymem jsou v ruském a ukrajinském mediálním prostředí prezentovány protikladně. Předmětem jeho analýzy se stalo zejména referendum a následná anexe Krymu v březnu 2014, otázka krymsko-tatarské menšiny, turismus na poloostrově, stavba krymského (kerčského) mostu a sankce uvalené na Krym a Rusko. Radomyr Mokryk soudí, že ruský mediální diskurz vychází z ideologicky zatíženého vnímání Krymu jako nedílné součásti ruské historie a prostoru. Naproti

tomu ukrajinský pohled zdůrazňuje právní rozměr anexe (porušení ukrajinského zákonodárství i mezinárodních závazků), represivní politiku ruského státu vůči krymským Tatarům a projevům opozičních názorů, negativní ekonomické dopady okupace. Autor bohužel podrobně nevysvětluje volbu konkrétních médií, která nutně poskytují jen dílčí pohled na ruskou, ale i ukrajinskou mediální scénu. Vzniká otázka, zda na základě takto omezeného materiálu lze hovořit o postoji ruského a ukrajinského prostředí k tak citlivému a kontroverznímu tématu, jako je krymská otázka. Jistě bychom na obou stranách našli řadu příkladů, které by protiřečily nebo minimálně nepotvrzovaly jeho obecné závěry.

Z pozice recenzenta musím ocenit pečlivou redakční práci a pozornost věnovanou formální úpravě knihy, její součástí jsou anglická a ruská resumé, medailonky autorek a autorů a rozsáhlý jmenný rejstřík. Vítám rozhodnutí editorů přidržovat se při přepisu jmen a názvů z ruštiny a ukrajinštiny podoby obvyklé v českém prostředí.

V rámci kolektivní monografie o Krymu se potkávají jak rozsáhlé, ambiciózní kapitoly, pojímající téma poloostrova v širokém historickém kontextu a časovém rámci, tak i klasické případové, „sborníkové" studie, které můžeme považovat za první krok na cestě k hlubšímu výzkumu. Jádro knihy tvoří dva příspěvky Heleny Ulbrechtové a kapitola Radomíra Vlčka. Pokud jde o otázku Krymu jako kulturního fenoménu, kniha reflektuje oblast literatury; další segmenty kultury stojí na okraji zájmu. Pozornost by si jistě zasloužila například populární hudba nebo moderní kinematografie, mající silný společenský ohlas. Velká část možných koncepčních výtek nutně plyne z formátu „kolektivní monografie" a interdisciplinárního charakteru, stejně tak z volby zastřešujícího tématu, které jediná publikace může stěží komplexně postihnout. Přípravu a vydání knihy považuji za významnou událost obohacující publicistický a zpravodajský narativ o Krymu v českém prostředí o badatelsky poctivou a metodologicky fundovanou mozaiku novátorských a inspirativních pohledů na krymský fenomén na politické a kulturní mapě Evropy. Kniha má potenciál zaměřit pozornost k tematice Krymu a jako taková se jistě stane východiskem pro další vědecké počiny. Zájem o knihu bezesporu podpoří i fakt, že její vydání vstupuje do vyhroceného historického kontextu nové fáze rusko-ukrajinské války, která začala útokem Ruské federace na Ukrajinu 24. února 2022. Téma Krymu, jež se po březnových událostech roku 2014 postupně vytrácelo z agendy mezinárodní politiky i mediálního diskurzu, se opět aktualizuje na pozadí dalšího pokusu Ruska o realizaci expanzivních plánů v prostoru, které ono samo považuje za součást svých prioritních zájmů či přímo za historicky ruské území. Zatímco pro

oficiální Rusko je status Krymu uzavřenou kapitolou, otázka budoucnosti poloostrova se znovu pravidelně objevuje jak v projevech ukrajinských politiků i v textech ukrajinských intelektuálů, tak i debatách ruské opozice o uspořádání postputinského Ruska. S novou silou zaznívají nejrůznější argumenty podporující vlastní nároky na poloostrov, shrnuté do osudové otázky – čí je Krym? Aktuální polemiky o Krymu dalece přesahují rámec historických osudů a perspektiv jednoho (byť strategicky a symbolicky důležitého) teritoria. Krym se stejně jako již mnohokrát v minulosti stává součástí širších úvah o motivacích a smyslu ruské zahraniční politiky. Je to právě kritická analýza ruských koloniálních praktik a imperiálního narativu, která představuje jeden z tematických spojovníků celé publikace. Pokud se kolektivní monografii podaří alespoň zpochybnit některá ideologická klišé, narušit historické zkratky a kulturní stereotypy, můžeme něco takového považovat za úspěch.

Marek Příhoda

Petr WOHLMUTH,
Východ proti Západu. Krymská válka (1853–1856) pohledem historické antropologie,
Praha, Karolinum 2020, 432 s.,
ISBN 978-80-246-4602-2.

Fenomén krymské války je v současné české vědecké sféře podobně jako řada dalších ruských historických témat opomíjen. Problematika krymské války jako rozsáhlého celoevropského konfliktu, byť se odehrával na území Ruského impéria, však díky svému mezinárodnímu charakteru umožňuje pracovat s prameny z ruského, ale i britského či francouzského prostředí. Mladý historický antropolog Petr Wohlmuth, který v publikaci vychází ze své disertační práce, se zde koncentruje na prameny britské a ruské provenience.

V úvodu své práce se Wohlmuth značně asertivně a zřetelně vymezuje vůči současnému pojetí českých militárních dějin – respektive, v jeho dikci, vojenské historiografie, kterou chápe jako konzervativní a především určitým způsobem vždy navázanou na státní zájmy. Proti vojenské historiografii pak staví tzv. historiografii vojenství, která klade důraz na odbornost, absenci ideologie a hodnotovou neutralitu. V rámci tohoto směru se pak ve své publikaci hlásí k tzv. symbolické historické antropologii války. Tento koncept je založen na předpokladu, že jednot-

livé participující strany válečného konfliktu se vyznačují svébytnou militární kulturou, vlastními tradicemi a hodnotami, ale také odlišnou militární mechanikou. V průběhu válečného konfliktu pak může docházet k nedorozuměním pramenícím právě z odlišné „militární mentality" protivníka, jež na průběh, charakter i výsledek střetnutí mohou mít dalekosáhlé důsledky. Koncept kultury války pak představuje dynamickou fúzi těchto jednotlivých militárních kultur participujících stran. S tímto konceptem pracoval Wohlmuth ostatně již ve své předchozí práci s názvem *Krev, čest a hrůza: historická antropologie pevnostní války na příkladu britských deníků z obléhání pevnosti Bergen op Zoom z roku 1747*. Problematika krymské války tak pro autora v tomto směru nabízí štědrý manévrovací prostor, neboť se jedná právě o jeden z prvních válečných konfliktů v dějinách, kdy byla v masivním měřítku použita moderní vojenská technika.

V poměrně rozsáhlých a podrobných úvodních dvou kapitolách se Wohlmuth věnuje nejprve stavu bádání o dějinách krymské války a následně obšírně analyzuje metodu historické antropologie války a s ní souvisejících pramenů osobní povahy. Autorovým cílem je dle jeho slov „zkoumání aktérské válečné zkušenosti, s výhledem na rekonstrukci dobové kultury války", s tím, že podobné metodické pojetí krymského konfliktu zatím neexistuje ani v zahraničí. Krymská válka je často historiky považována za absurdní, nevysvětlitelný a zbytečný konflikt. Právě prostřednictvím dešifrování kultury války a na základě komparativního a interpretativního etnografického čtení dochovaných britských a ruských pramenů osobní povahy z období krymské války je Wohlmuthovým cílem vysvětlit, proč se tato válka jevila a dosud stále jeví tak nesmyslným střetnutím. Na základě své specializace se pak autor soustředí především na událost obležení a obrany klíčové pevnosti Sevastopol v letech 1854–1855. Autorovým záměrem bylo původně zkoumat problematiku pouze prizmatem britských pramenů. Je určitě chvályhodné, že tuto intenci Wohlmuth nakonec přehodnotil a v zájmu větší komplexnosti bádání a možnosti komparativního hlediska rozšířil badatelské pole i o prameny ruské provenience, byť jak sám přiznává, jejich výtěžnost na aktérský pohled je bohužel nesrovnatelně nižší než v případě britských pramenů. Autor tak pracoval s poměrně širokou paletou různých typů ego-dokumentů od celkově 141 přímých i nepřímých účastníků války na britské a ruské straně. V teoretickém úvodu si Wohlmuth prozíravě neklade za cíl postihnout kompletně celou problematiku a období krymské války v širších souvislostech – právě naopak. Bitvám u Almy, Balaklavy a Inkermanu se tak utilitaristicky v knize věnuje jen do takové míry, jaká je potřebná k dešifrování válečné kultury jejích aktérů.

Velmi originální a přínosná je kapitola věnovaná militární mechanice na příkladu obléhání Sevastopolu a výše zmíněných bitev. Jak zde Wohlmuth vysvětluje, jedním z důvodů vnímání absurdnosti a nesmyslnosti krymského konfliktu byla skutečnost, že žádná ze zúčastněných stran nebyla zvyklá na užití vojenské techniky, tak dramaticky odlišné od té, na kterou byli doposud zvyklé. Krymská válka totiž představuje dosud nevídanou kumulaci nejrůznějších technologických inovací počínaje přesnými ručními zbraněmi a konče telegrafem. Použitá moderní militární mechanika tak měla za důsledek nejprve zmatenost vojáků, negativní vliv na jejich psychiku a konečně i bezprecedentně vysoké počty obětí. Revolučním charakterem užité vojenské mechaniky, jejím fatálním dopadem na psychiku vojáků i na samotný průběh konfliktu pak krymská válka předznamenává katastrofu první světové války.

V rámci na sebe navazujících kapitol *Předvědění a očekávání* a *Zoufalství a hanba* autor výstižně analyzuje postupný propad psychiky a morálky především na britské straně. Líčí, jak byli Britové nejprve nadšeni z očekávaného vznešeného a hrdinského vítězství nad necivilizovanými obyvateli Východu, aby je zanedlouho psychicky zdecimovala všudypřítomná špína, špatná hygiena, bláto, vši, tyfus, cholera, omrzliny, pasivní vyčkávání na boj, pocit zmaru ze špatné logistiky a velení před Sevastopolem, depresivní prostředí a neudržované uniformy. Obrat psychiky o 180 stupňů a čiré zoufalství se stalo stálým fenoménem kultury války zejména na britské straně.

Mimořádně zajímavý je pak oddíl věnovaný vojenské duchovnosti a tzv. nouzovému náboženství. Wohlmuth zde pojednává o víře vymykající se klasickému duchovnímu prostředí, jež vzniká v extrémních válečných podmínkách. Jako reakci a útěchu před eskalujícím napětím, pocitem zmaru, hanbou a frustrací, si vojáci, izolovaní a opuštěni jinými duchovními autoritami, vytvářejí specifické nouzové náboženství. Jeho nezbytnou složkou byl zpravidla velice intenzivní fatalismus a pověrčivost vojáků, zejména těch na ruské straně. Tento fatalismus byl výrazně zesilován především velmi nedostatečnými podmínkami vojenské zdravotnické služby na obou stranách konfliktu. Nemoci typu cholery a tyfu či omrzliny se tak v představách vojáků stávaly aktem vyšší moci, proti níž neexistovalo žádné účinné pomoci, natožpak té lékařské. Nouzové náboženství tak sloužilo vojákům zejména ke smíření se smrtí. V rámci této kapitoly se pak Wohlmuth zmiňuje i o ruských milosrdných sestrách působících na Krymu a o jejich „jurodivosti". Tuto jurodivost pak autor explicitně propojuje s prožívaným fenoménem nouzového náboženství. Zde by si autorka recenze dovolila jen jednu připomínku. Jurodivost je v ruské kul-

tuře velmi konstantním a tradičním rysem lidové mentality. Není proto zcela přesné tvrdit, že tento rys vznikl až vlivem obléhání Sevastopolu. Rusové mají v mentalitě sklon k jurodivosti zakořeněn a během krymské války jen tento rys, podobně jako fatalita na ruské straně, doznal explicitnější podoby.

Drobné výhrady by autorka recenze měla jen k místy přespříliš dlouhým souvětím, a především k chybné a někdy též nekonzistentní transkripci a uvádění některých ruských jmen (carevič Alexandr Alexandrovič, nikoli Aleksandr Aleksandrovič, Nikolaj Fjodorovič, nikoli Nikolaj Fedorovič) či nejednotné rozepisování jmen a otčestv u některých autorů.

Výše zmíněné marginální formální nedostatky však nemění nic na skutečnosti, že práce Petra Wohlmutha představuje v českém vědeckém prostoru jednoznačný unikát, a to jak svou tématikou, tak svým osvěžujícím, moderním metodickým přístupem a propracovaným teoretickým základem. Mimořádně rozsáhlá, pečlivá a podrobná teoretická úvodní čtvrtina díla *Východ nebo Západ*, která je dána autorovým vycházením z disertačního textu, by se možná mohla stát vůči laickému čtenáři jistou obstrukcí. Vzhledem k invenci a inspirativnosti, co se týče použitých metod a konceptů, je však tato část publikace plně pochopitelná a relevantní. Využití sekundárních či archivních ego-dokumentů ruské provenience pro téma z ruských sociálních či vojenských dějin je v českém prostoru taktéž stále spíše vzácností. Je tak možné jen věřit, že publikace svým pojetím nejen ovlivní, inspiruje a posune současné stále spíše konzervativní chápání historie vojenství, ale že rovněž otevře dveře zájmu českých historiků o další důležitá témata ruských dějin, ať už vojenských, sociálních či kulturních, třeba právě zde využitou a nesmírně zajímavou „perspektivou zdola".

Anežka Kotoučová

Josef BARTOŇ – Jiří K. KROUPA (eds.),
Bible západoslovanská: jazyk a styl; Biblia zachodniosłowiańska: język i styl; Zapadosłowjanska biblija: rěč a stil; Pódwjecornosłowjańska biblija: rěc a stil; Západoslovanská biblia: jazyk a štýl.
in: Clavibus unitis 9/2, 2020, Praha, Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě 2020, 130 s.,
ISSN 1803-7747.

Dne 3. července 2020 se na půdě Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy konala konference s mezinárodní účastí, nesoucí mnohajazyčný titul *Bible západoslovanská: jazyk a styl; Biblia zachodniosłowiańska: język i styl; Zapadosłowjanska biblija: rěč a stil; Pódwjecornosłowjańska biblija: rěc a stil; Západoslovanská biblia: jazyk a štýl.* Referáty proslovené na této konferenci byly ve více či méně přepracované podobě shromážděny do sborníku *The West Slavic Bible: Language and Style / Bible západoslovanská: jazyk a styl*, jenž byl vydán editorskou prací Josefa Bartoně a Jiřího K. Kroupy jako číslo 9/2 (2020) časopisu *Clavibus unitis*. Sborník obsahuje celkem 12 příspěvků autorů Anny Michalcové, Ondřeje Batky, Andrey Svobodové, Kateřiny Volekové, Anastasie Rozhkové, Hany Kreisingerové, Kataríny Džunkové, Roberta Dittmana, Tomasze Lisowského, Tomáše Cyrila Matějce, Josefa Bartoně (jenž je rovněž autorem úvodního slova), Daniela Dzikiewicze, Róberta Lapka, Juliany Kaulfürstowé a závěrečné informatorium autorské dvojice Hartmut Hantscho a Juliana Kaulfürstowa. Tématem sborníku jsou pak, jak už napovídá samotný název, různé aspekty biblického překladu v rámci jednotlivých západoslovanských jazyků. Již z přehledu autorů a jednotlivých příspěvků je jasná snaha o zastoupení pokud možno co největšího počtu západoslovanských jazyků, a to jak všech tří co do počtu mluvčích největších – nacházíme české, slovenské i polské příspěvky – tak i jazyků menších, jež zde reprezentují příspěvky týkající se problematiky Lužice. Zde nacházíme jednak horní a v rámci informatoria rovněž dolní lužickou srbštinu, především pak ale slepjanské nářečí. Jak jsme informováni i v úvodním slovu k celému sborníku, je to pravděpodobně vůbec poprvé, kdy je tento specifický dialekt na pomezí horní a dolní lužické srbštiny užit tímto způsobem ve vědeckém diskursu. Jedná se tedy o významnou událost nejenom z hlediska výzkumu biblického překladu, ale bez nadsázky též o jednu z nejvýznamnějších událostí na poli sorabistiky v posledních letech. Na okraj dodejme, že k úplnému zastoupení všech živých západoslovanských jazyků schází pouze příspěvek v kašubštině.

Celý sborník je uspořádán chronologicky. Postupně se tak dostáváme od problematiky biblických překladů období vrcholného středověku až k nejnovějšímu překladu Janova evangelia slovenské provenience, aktuální otázky hornolužickosrbského katolického biblického překladu, či k problematice hymnů slepjanského regionu. Výsledkem tohoto řazení je pak pomyslné rozdělení sborníku do třech širších tematických okruhů – vybrané problematiky týkající se středověkého, raně novověkého a konečně současného biblického překladu (z těchto tří okruhů poněkud vybočuje příspěvek Josefa Bartoně zabývající se tematikou z období osvícenství). Jak však vyplývá již z výše uvedeného, neméně důležité je hledisko regionální, jež ovšem s chronologickým členěním sborníku spíše nekoresponduje. Kapitoly z dějin českého biblického překladu jsou situovány spíše do staršího období, naopak zahraniční příspěvky se až na jedinou výjimku zabývají tématy nejaktuálnějšími. V této souvislosti se nabízí otázka, zda chronologické řazení není na překážku přehlednosti celého sborníku (zvláště, když některé texty zahrnují výrazně širší časové období než to, do nějž byly zařazeny). Snad by bylo lépe pro usnadnění orientace upřednostnit hledisko regionální.

Tematicky je sborník rozkročen velmi široce. V úvodní části Anny Michalcové *Mystické pojetí Písně písní v zrcadle rubrik staročeských biblí* sledujeme redakční postupy při vydání biblické Velepísně v českých biblích období středověku a raného novověku. Jak již z názvu vyplývá, pozornost je věnována především problematice textových rubrik, doplněných redaktory za účelem členění biblického textu. Druhý text autorského kolektivu Ondřej Batka, Andrea Svobodová a Kateřina Voleková *Iniciály a majuskule v prvním tištěném českém žaltáři (1487)* úvodem sumarizuje stav vědeckého bádání o počátcích českého knihtisku a následně přechází k problematice nejstaršího českého tištěného žaltáře. Všímá si zejména počátečních iniciál a barevných majuskulí v textu a jejich funkce pro praktické použití díla. Nalezneme zde rovněž komparaci textů jednotlivých výtisků, přičemž zvláštní důraz je kladen na textové odchylky v rámci jednotlivých proveniencí. Na základě této komparace je pak učiněn pokus o rekonstrukci původního překladu. Tématem třetího, poměrně krátkého příspěvku Anastasie Rozhkové *Vybrané problémy vývoje staročeského vokalismu v textech Bible drážďanské* je četnost staročeských přehlásek v tomto nejstarším, v pouhém torzu dochovaném českém biblickém překladu. Důraz je kladen na výskyt jejich jednotlivých forem v různých pozicích v rámci slovních druhů a slov samých, a také na jejich diftongizaci. Čtvrtý text Hany Kresingerové *Jazyková specifika druhé staročeské biblické redakce (se zaměřením na temporální systém)* zkoumá používání různých forem minulého času

(jednoduché vs. mladší složené) příslušných překladů ve vztahu k latinskému originálu.

Pátý příspěvek Kataríny Džunkové *Ideové aspekty v prekladateľskom postupe štvrtej redakcije staročeskej Biblie* nás od lingvistické tematiky na chvíli přenáší na pole teologie, její historie a otázek konfesionalizace období raného novověku. Na příkladu utrakvistického překladu Martina Lupáče (cca 1450) nás seznamuje s dosud vědecky nezpracovanými ideologickými aspekty překladatelské redakce. Komparativní metodou pak ukazuje používání specificky utrakvistické teologické terminologie v rámci Lupáčova překladu. Šestým textem se pak vracíme zpět na pole lingvistiky. Robert Dittman ve své stati *Préteritální auxiliár ve třetích osobách v Matoušově evangeliu ve starších českých biblích* zkoumá uvedený gramatický jev na téměř sedmi tisících vzorcích vyňatých z českých Biblí od středověku až po období baroka. Sleduje vývoj a proměny jeho užívání, a to zejména v souvislosti s vydáním první české tištěné gramatiky roku 1533.

S pořadovým číslem sedm přichází na řadu první text se zahraničním přesahem a zároveň jediný takový, který se dotýká historické tematiky. Jde o polskojazyčný text Tomasze Lisowského *Bohemizm semantyczny mięśny (2Cor 3:3 gr. σάρκινος) wobec problemu leksykalnej relacji między Biblią gdańską (1632) a Biblią kralicką (1593)*. Zabývá se sémantickými rozdíly mezi překladem řeckého lexému σάρκινος jako „mięśny" v 2Kor 3,3 ve srovnání s překladem „cielesny" na jiných místech Bible gdaňské, přeložené Danielem Mikołajewskim roku 1632. Všímá si přitom totožné interpretace řeckého výrazu v o 39 let starším kralickém překladu. Na základě této shody pak vyvozuje vzájemnou překladatelskou a interpretační návaznost mezi oběma překlady. V období humanismu zůstáváme i s následujícím texem Tomáše Cyrila Matějce *Časomíra v českých žalmových parafrázích humanistického období*. Seznamuje nás s překladatelskými postupy v rámci českojazyčných žalmových parafrází, které můžeme nalézt u významných učenců zmíněné epochy – Matouše Benešovského a Vavřince Benedikta z Nudožer. Autor zároveň v obou parafrázích sleduje první pokusy o český kvantitativní verš, přičemž hlavní důraz klade na rozdílně uplatněné přístupy k tomuto jevu. Posledním historicky zaměřeným příspěvkem ve sborníku je stať Josefa Bartoně *Český překlad písma „pro lid obecný": Nový zákon Františka Poláška z roku 1791/92.* Zabývá se velmi specifickým překladem Nového zákona, který doposud nebyl vědecky prozkoumán. Všímá si především jazykových změn ve srovnání s oficiálním českým překladem a zejména úpravami textu za účelem jeho přiblížení lidovému čtenáři. Touto implementací předběhl svou dobu a předznamenal trendy v českém biblickém překladu, většinově uplatněné až po roce 1900.

S desátým textem Daniela Dzikiewicze *Přinošk k diskusiji wo problematice porjedźenja katolskeho hornjoserbskeho přełožka Swjateho Pisma* opouštíme pole českého biblického překladu a přesouváme se k tématům zahraničním. Konkrétně se zde pak můžeme seznámit s přehledem redakční práce na vydání nejnovějšího překladu Bible do horní lužické srbštiny, vydaného roku 2006. Dzikiewiczův text se však neomezuje pouze na přehled minulého dění, nýbrž nabízí též podněty pro práci budoucí, a to nejen na úrovni překladatelské, ale rovněž v rámci historického a teologického vnímání biblického textu. Jedenáctý článek Róberta Lapka *Nový slovenský preklad Jánovho evanjelija* nás přivádí k našim východním sousedům. Zabývá se novým překladem Janova evangelia, vypracovaným ve spolupráci Centra pro studium biblického a blízkovýchodního světa v Košicích a Slavistického ústavu Jána Stanislava při Slovenské akademii věd v Bratislavě, a jde o první počin směrem k novému překladu celé Bible, zadaným Konferencí biskupů Slovenska. V rámci článku jsou představeny úryvky nového překladu ve srovnání s již existujícími interpretacemi. S dvanáctým textem Juliany Kaulfürstowé *„Aby mogli w swójej rěcy Boga chwalić": Spiwarske knigły Nění comy Boga chwalić w łužiskoresbskej narěcy Slěpjańskeje wosady* se vracíme zpět na Lužici. Jeho tématem je první vydání hymnáře a modlitební knihy ve slepjanském nářečí, zejména pak motivace takového vydání. Zkoumá rovněž přenos hymnů, žalmů a modliteb z obou spisovných forem lužickosrbského jazyka do tohoto přechodného dialektu. Nedílnou součástí je též vymezení slepjanštiny a přehled literatury tohoto regionu od roku 1830. Studie je zakončena dvěma příklady, žalmem a hymnem. Připomeňme, že specifické je zde též užití slepjanského dialektu nejen jakožto tématu, ale také jako jazyka celého příspěvku.

Závěrečné, německo-dolnolužickosrbsky psané informatorium autorské dvojice Hartmut Hantscho a Juliana Kaulfürstowa *Der Verein Kólesko (Spinnrad) setzt sich für die sorbische Sprache und Kultur im Kirchspiel Schleife ein / Towarstwo Kólesko w srjedźnej Łužycy stara se za serbsku rěc a kulturu Slěpjańskeje wósady* připomíná desáté výročí tohoto významného sdružení zaměřeného na uchovávání historie, hudby a lidových tradic Slěpa a okolí. Zdůrazňuje důležitost jeho aktivit, neboť tento region je vystaven dlouhodobé industrializaci, s níž se pojí ohrožení tradičního kulturního prostředí. Pozornost je věnována rovněž publikační činnosti sdružení v letech 2003–2020 včetně kompletního soupisu.

Z nastíněného přehledu je patrné, že předkládaný sborník není ucelenou prací reflektující dějiny středoevropského biblického překladu jako celku. Je spíše výběrem specifických témat bez výraznější jednotící linie, což však konec konců

odpovídá i pojetí sborníku jakožto výstupu z konference předpokládající nové pohledy a neotřelé přístupy k příslušné problematice. Zajisté tedy není možné sborník používat jako úvod do výzkumu – předpokládána je poměrně vysoká úroveň vstupních znalostí čtenáře, a to zejména v oblasti biblických věd a lingvistiky. Poučenému zájemci však sborník nabízí velice pestrý kaleidoskop informací a podnětů, nejenom pokud jde o výzkum biblického překladu, ale rovněž historie, etnografie a jazykovědy v nejširším slova smyslu. Velice přínosné je též nadnárodní pojetí příspěvků, které jednotlivé národní biblické překlady zasazují do kontextu západoslovanských jazyků a vzájemných vztahů ve střední Evropě. Nejedná se tedy pouze o zajímavý kamínek v mozaice výzkumu biblického překladu, nýbrž také o cenný příspěvek v rámci historických a slavistických věd. Zvlášť cenné je pak po mém soudu hledisko sorabistické, které jednak výběrem jazykových prostředků (slepjanský dialekt), jednak otevřením doposud nepříliš probádaných kapitol lužickosrbských literárních dějin otevírá zcela nové obzory v rámci celého jednoho vědního oboru. Za zmínku stojí i kvalitně zpracovaný obrazový doprovod a pečlivé grafické zpracování celého sborníku. Celkově vzato je tedy sborník *Bible západoslovanská: jazyk a styl* významným počinem z celé řady výzkumných úhlů pohledu a právem si zaslouží pozornost.

Martin Boukal

Robert ADAM – František MARTÍNEK – Petr PALACKÝ – Magdalena POKORNÁ – Lucie RYCHNOVSKÁ (eds.),
Karel Havlíček. Korespondence IV 1848,
Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2021, 420 s.,
ISBN: 978-80-7422-477-5

Šestidílná edice Nakladatelství Lidové noviny představující a analyzující všechny dochované dopisy spjaté s novinářem a jedním z předních mužů českého národního obrození Karlem Havlíčkem Borovským vkročila do své druhé poloviny, která se – jak příznačně dokládá právě nově vyšlý čtvrtý svazek – ponese v mnohem neklidnějším duchu. Obsahem tohoto dílu se totiž staly pohnuté doby „všeobecného hýbání národového“ (s. 53), jak rok 1848 v jednom z listů Havlíčkovi trefně nazval moravský buditel Matěj Mikšíček. Díky bezmála dvěma stům dopisů se tak čtenář přenese do revolučního kvasu, jenž bude mít zásadní vliv nejen na formování moderních evropských národů, ale i na další osudy samotného Havlíčka.

Stejně jako v předchozích třech dílech ani zde nechybí úvodní studie (tentokrát pouze z autorské dílny doc. Magdaleny Pokorné), jež tradičně podává vysoce erudovaný vhled nejen do Havlíčkova života, práce a myšlení daného období, ale i do nejzákladnějších společenských a politických reálií dané doby, a opět tak představuje mimořádně důležitou informační základnu pro hlubší porozumění obsahové roviny řady dopisů a jejich zařazení do kontextu.

Začít tento vstupní text stručnou charakteristikou revolučního dění ve Francii, Itálii, Uhrách a vídeňských ulicích je pro pochopení sledovaného období krokem jednoznačně správným. Tento předskok do zahraničí se s následným výkladem událostí v našich končinách nejenže harmonicky doplňuje, ale lze jej zároveň vnímat i coby jakési symbolické vyjádření Havlíčkova širokého intelektuálního záběru, který se zdaleka neomezoval výhradně na dění v české kotlině. Jakmile se tedy autorka následně ocitne na domácí půdě, předkládá čtenáři sice nutně zhuštěný, nicméně o základní fakta nikterak ochuzený a odborně nenapadnutelný popis roku 1848 v českých zemích – s tím, že u jednotlivých událostí, jako bylo březnové shromáždění ve Svatováclavských lázních, Slovanský sjezd, Svatodušní bouře či přesun Říšského sněmu do Kroměříže, přirozeně klade co největší důraz na Havlíčkovu, povětšinou aktivní, úlohu v těchto přelomových momentech. Studii pak Pokorná ukončuje krátkým shrnutím Havlíčkových postojů k vybraným tématům (např. se jedná o pohled na spolupráci s Moravou, česko-německé vztahy či poměr k vládní moci) a zdůrazňuje skutečnosti, které by z dochovaných listů nemusely vyplynout.[1] Co nezazní zde, plnohodnotně dovysvětlí druhá polovina publikace, tvořená tradičně podrobnými vysvětlivkami ke každému z dopisů.

Viditelným rozdílem oproti předchozím svazkům je nicméně skutečnost, že toto vstupní pojednání neobsahuje analýzy Havlíčkových vztahů s opačným pohlavím ani složitých interakcí s přáteli plynoucích z jeho vysokých nároků na sebe i okolí. Přestože rok 1848 přinesl v jeho soukromém životě dvě zásadní události, tj. březnovou svatbu s Julií Sýkorovou a narození dcery Zdenky v předvečer Štědrého dne, osobní rovinu zcela zastiňuje práce, resp. činorodá společenská angažovanost ve prospěch národní věci. Sňatkem a početím potomka si Havlíček konečně vytvořil stabilní a fungující rodinné zázemí, díky čemuž se z jeho života vytratila potřeba řešit často spletité milostné problémy. Prostor na osobní malichernosti však nezbyl

1 Podrobně o Havlíčkových životních osudech, pracovní náplni a politických postojích v roce 1848 srov. např. Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení*, Praha 1896; Karel KAZBUNDA, *Karel Havlíček Borovský, svazek I.*, Praha 2013, s. 306–498; Zdeněk Václav TOBOLKA, *Slovanský sjezd v Praze roku 1848*, Praha 1901.

především kvůli událostem ve světě i doma. Jestliže jsme tedy v předchozích třech dílech vedle listů oficiálního či úředního charakteru sledovali i čilou korespondenci Havlíčka jako přítele, bratra, syna či snoubence, nyní již jednoznačně dominuje Havlíčkova činnost veřejná, tj. jako redaktora, politika a jedné z vůdčích osobností tehdejší české společnosti.

Na příkladu Havlíčkových písemných styků lze velice názorně pozorovat, že ještě na počátku roku společnost netušila, jak ohromná smršť odporu vůči absolutistickým zřízením zachvátí o několik týdnů později evropský kontinent. V lednu a únoru ještě převažují osobní listy – všechny se přirozeně nesou v duchu svatebních příprav. Matku Josefu prosí Havlíček o vyřízení úředních náležitostí, o sňatku informuje i bratra Františka. Zachoval se i dopis adresovaný jeho nastávající Julii Sýkorové, který mimochodem svou povahou nápadně připomíná komunikaci s předchozí Havlíčkovou láskou Fany Weidenhofferovou, kterou reflektoval předchozí svazek.[2] Také Julii mladý redaktor upozorňuje, že jakkoliv ji velice miluje, za žádnou cenu se nemůže podvolit jejím „předpojatým, neopodstatněným předsudkům," neboť „zásady, na kterých spočívá můj způsob myšlení, světonázor a přesvědčení, mají natolik pevné základy a jsou natolik promyšleny a potvrzeny zkušenostmi mými i jiných lidí, než aby je bylo možné obětovat dětinským předsudkům a umíněnosti jednoho děvčete" (s. 47). Rovněž Julie zaujímá podobně submisivní pozici jako její předchůdkyně, což potvrzují i slova adresovaná (již manželu) Havlíčkovi v květnu: „Já vím, že Ty mě držíš za mnohem horší, nežli jsem – ale počkej, za krátký čas budeš mít ze mě radost. […] Již teď jsem docela jiná" (s. 137).

Poté, co se Havlíček 4. března v pražském kostele sv. Havla ožení, tedy soukromá korespondence, až na několik solitérů, na několik měsíců umlká a nastupuje ta v podstatě ryze pracovní. Právě s ní souvisí zřejmě nejpřekvapivější skutečnost tohoto svazku – vedle např. Vojtěcha Náprstka či Františka Ladislava Riegra, který Havlíčka na počátku března obšírně informuje o dění v Itálii, totiž většina dochovaných listů pochází od sedláků, obecních radních, strážmistrů, učitelů, kněží, písařů. Tato absence velkých jmen našeho národního pantheonu však obsah publikace v žádném případě nesnižuje, ba naopak. Díky ní se nám totiž odkrývá jiná, skrytější rovina pohnutých týdnů roku osmačtyřicátého, totiž jedinečná percepce tehdejších událostí a samotné osoby redaktora *Národních novin*[3] ze strany běžného

2 Karel HAVLÍČEK, *Korespondence III 1845–1847*, Praha 2020. Recenze na publikaci vyšla ve *Slovanském přehledu* 107, 2021, č. 1, s. 232–237.

3 Poté, co byla císařským patentem 15. března zrušena cenzura, chopil se nové příležitosti – opustil *Pražské noviny*, jež mu neposkytovaly tak široký prostor, a od 5. dubna začal vydávat *Národní noviny*.

člověka. Tito vlastenci Havlíčka informovali o dění na českém a moravském venkově, o sporech mezi českým a německým etnikem nebo líčili pobouření, jaké jeho periodikum v konzervativnější kruzích vyvolalo („číslo *Národních novin* od 6. t. m. některé měšťany slánské, obzvláště setníky gardy, tak rozjitřilo, že by Vás přítomného byli snad krátkým právem na kusy roztrhali", s. 140). Oproti předchozím svazkům zřetelně cítíme o poznání uspěchanější tempo, naléhavost, mnohem vyhrocenější náladu a naděje střídající se s o to hlubšími deziluzemi, tedy emoce emblematické pro každou revoluční dobu. Některé dopisy dokonce působí dojmem, že si jejich autoři z Havlíčka vytvářeli jakéhosi zpovědníka. Pisatelé se skutečně mnohdy doslova nechávají unést a vypisují fakta, která vytíženého redaktora nemohla příliš zajímat a jimiž ani neměl čas se více zaobírat. Velká část z odesílatelů pak ke svému listu přiložila článek, o jehož uveřejnění žádala. Skutečnost, že valná většina z nich nebyla v Havlíčkem redigovaných periodikách publikována, proto v tomto kontextu příliš nepřekvapí.

V každém případě ale dochovaná korespondence podává cenný důkaz o mimořádně silné důvěře, jaké se Havlíček v řadách pokrokově smýšlející části společnosti těšil. „Spoléháme se úplně na morální pomoc z Vaší strany" (s. 65), psal např. vodňanský vlastenec Jan Karel Haering, který na příkladu jistého kněze dokládá zpátečnické pozice římskokatolické církve. „Vy jste nám za 10 000 Čechů, zachovejž Vás Bůh naší drahé Vlasti" (s. 81). „Vždyť naše česká národnost nemá jistě žádného vřelejšího, mužnějšího, žádného silnějšího zastavatele nad Vás" (s. 141). „Národ náš bude i Vašeho jména pamětliv, až mu slavná budoucnost vzejde" (s. 159) apod. Listy však rovněž disponují velkým potenciálem oslovit současné regionální vlastivědce, jimž by tyto rozsahově sice většinou skromné, zato informačně vzácné reflexe revolučních dní v jednotlivých městech a obcích mohly pomoci vyplnit případná prázdná místa lokálních dějin či je inspirovat k dalšímu výzkumu daného období v jejich domovině. Vedle větších sídel typu Teplice či Jičín se přeneseme např. do Chlumína či Římova, v květnu pak dopisem Jana Vlčka i do Havlíčkovy rodné Borové: „nebude Vám snad nemilo, když Vám oznámím, že zde a v okolí vůbec dobrý duch vlastenecký, dobrosrdečný, přirozený, nezkažený panuje" (s. 134). Svazek předkládá rovněž několik listů zpravujících o situaci v zahraničí (např. v Horních Uhrách či v Lužici), z nichž v kontextu dalšího dějinného vývoje zaujmou především vizionářské úvahy doktora Jana Mašína, žijícího v srbském Valjevu: „nebylo by věru divu, kdybyste tu Vaši svobodičku (posud ji jinak jmenovati nelze) v krátkém čase opět pochovali; neb ďábel nespí a na každou příležitost čeká, by tu outlou dušičku do svých pazourů dostal" (s. 148).

Na korespondenci z období jara a počátku léta udiví pozoruhodně malé množství listů psaných Havlíčkovou rukou. Tento nedostatek Havlíčka osmačtyřicátníka (který je však pro sledované období bohatě kompenzován jeho články v *Národních novinách*)[4] se částečně změní s druhou polovinou roku, na překotné události neméně bohatou.[5] Zřejmě nejlepším příkladem Havlíčkova břitkého vyjadřovacího stylu, pověstné brilantní argumentace a neskrývané radosti z polemik je v rámci celého svazku komunikace s tuchoměřickým páterem Josefem Votýpkou. Přirozeně mnohem více než lamentace zpátečnického kněze zaujme tradičně výborná Havlíčkova odpověď. Očividně pobavený redaktor v ní mimo jiné ironizuje skutečnost, že Votýpka, považující tisk za klepy, neváhal utratit 13 zlatých a 20 krejcarů za otištění svého textu v *Národních novinách* namísto toho, aby je coby řádný křesťan raději daroval na dobročinné účely. „To přece já, proti Vám jen bídný publikán, křesťanštěji smýšlím a odevzdám ty složené peníze [...] právě onomu muži, jenž mi Vaši cedulku přinesl, aby tyto peníze chudým Vaší osady rozděleny byly" (s. 212).

Z tohoto období zaujme rovněž písemná komunikace se členy redakce *Národních novin*, nejvíce pak s Hermenegildem Jirečkem, kterého Havlíček sice z Vídně kárá (neprávem, jak se ukáže) za neotištění svého dopisu, avšak následné korespondenční fragmenty dávají znát, že v kruhu tohoto listu panovala přátelská atmosféra – dokladem budiž žertovně patetické Havlíčkovo pozvání k slavnostnímu obědu u příležitosti jeho svátku adresované jeho podřízeným, „aby se ve jmenovanou sobotu ve dvě hodiny k výše podotknutému obědu tím jistěji dostavili a vynajíti dali, poněvadž pak po vypršelé lhůtě jen sami sobě připsati musí, jestli já sám níže podepsaný všechno sním a vypiju" (s. 218).

„Milá Maminko! Zrovna teď v 1 hodinu s poledne narodila se nám šťastně holka, zdravá jako ryba a silná" (s. 248), píše novopečený otec 23. prosince do Borové. Havlíčkův rušný rok se tedy, příchodem malé Zdenky, uzavírá veskrze šťastně. Radostná předzvěst harmonického života se nicméně, jak dobře víme, nenaplní. Tento svazek tak pomyslně představuje jakýsi poslední Havlíčkův nádech čerstvého

4 Úvodní Havlíčkovy články z *Národních novin* z let 1848–1850 byly vydány souhrnně v publikaci Karel HAVLÍČEK BOROVSKÝ, *Duch Národních novin: spis, obsahující úvodní články z Národních novin roků 1848, 1849, 1850*, Praha 1906.

5 Po Windischgrätzově zrušení svobody tisku byl Havlíček v noci na 8. července zatčen a čtyři dny vězněn na Pražském hradě, načež musel být propuštěn, neboť se mezitím stal poslancem Říšského sněmu. Vyhrál v pěti okresech, nakonec se rozhodl zastupovat ten humpolecký: „na každý pád hodlám na cestě své do Vídně vaše milé město uviděti a osobně se poděkovati" (s. 190), zní část jeho dopisu adresovaného tamním volitelům.

vzduchu před pozvolným pádem do temných vod, z nichž mu již nebude dáno se vynořit.

Matěj Matela

Eckart CONZE,
Velká iluze. Versailles 1919 a nové uspořádání světa,
Praha, Universum 2021, 464 s.,
ISBN 978-80-242-7016-6

Eckart Conze, německý historik moderních dějin přednášející na univerzitě v Marburgu, přináší ve své nové knize s názvem *Velká iluze. Versailles 1919 a nové uspořádání světa* osobitý pohled do mírového uspořádání po první světové válce, který zásadním způsobem ovlivnil uspořádání světa tak, jak jej známe dnes. Pařížská mírová konference zahájená 18. ledna 1919 formálně ukončila „zbytečnou válku", jak ji později nazval Winston Churchill.[1] V Zrcadlové síni na zámku ve Versailles zanikly staleté říše, ze kterých se zrodily novodobé státy, ukotvily se nové mezinárodní vztahy, ale také se zakořenily nové rozpory vedoucí k další světové válce.

Východiskem knihy se nestalo hodnocení mírové konference, která měla po první světové válce nastolit trvalý mír, ale zhodnocení jejích důsledků. Kniha se zabývá především otázkou, proč tento mír ztroskotal. Conze jako správné východisko vidí ztroskotání mocných očekávání, která s sebou konference nesla. Mocnosti věřily v nastolení nového mezinárodního soužití, které nezavdá důvod k nové válce, znovusjednocené národy věřily v nově vybudované státní útvary a poražení doufali ve smírnou budoucnost. Všechna tato očekávání ovšem již brzy po uzavření mírových smluv vzala za své. V tomto hledisku by se s autorem dalo jistě souhlasit, ani jedna z očekávání se totiž nenaplnila v plném rozsahu, což v zásadě vedlo k novým rozporům a přiživovalo rozpory nezahojené.

Název knihy předurčuje i její obsah, který by se měl věnovat samotným jednáním na mírové konferenci a jejím výsledkům. Přesto se autor obsáhle věnuje tématům, která konferenci předcházely, i těm, které následovala po ní. První kapitola knihy s názvem *Cesty z války* se v širším pohledu věnuje válečnému konfliktu v letech 1916–1918. Conze zde nerozebírá bitvy ani válečné bojové taktiky, naopak se věnuje vývoji války z pohledu politického. V první části této kapitoly se autor zaměřuje na jeden z klíčových aspektů války, a to na válečné cíle bojujících stran. Tyto

1 Helge HESSE, *Citáty, které pohnuly dějinami 20. století*, Praha 2011, s. 46.

cíle se od počátku konfliktu postupně měnily tak, jak se vyvíjela samotná válka. Především v souvislosti s Rakousko-Uherskem se otevřel neřešený problém – národnostní otázka. Národy rakousko-uherské monarchie využily válečného konfliktu a slabosti mocnářství k tomu, aby začaly prosazovat myšlenku samostatnosti. Německo nehodlalo ustoupit a bylo připravené bojovat do poslední chvíle. Oproti tomu státy Dohody, především Francie, začaly prosazovat myšlenku bezpodmínečné kapitulace Německého císařství. Tato myšlenka se prosazovala pomalu, ale na pozadí krvavých bitev u Verdunu a na Sommě šlo o jediné přijatelné řešení.

Pro další vývoj války byla dle autora také zásadní osobnost amerického prezidenta Wodrowa Wilsona, a především jeho čtrnáct bodů, které se měly stát jakýmsi modelem nového uspořádání světa. Důležitost role prezidenta Wilsona je často velmi přeceňována, ale jak uvádí Conze „byl to silný prezident, který plně využíval svých ústavních možností a nadto soustavně a intenzivně usiloval o veřejnou a mediální podporu".[2] Zárukou bezpečnosti v dalších letech se měla stát organizace Společnosti národů, jež postavila agresivitu a válku na hranici zločinu proti lidskosti.[3] Poselství, které Wilson připravil v podobě Společnosti národů však, jak se později ukázalo, vyšlo do prázdna. Jednak proto, že USA neratifikovaly ustavení této organizace a jednak proto, že ve 30. letech 20. století se Společnost národů ukázala být zcela neakceschopnou. Kromě samotné osobnosti prezidenta byla role Spojených států amerických spíše ekonomická. Mobilizace amerického hospodářství zásadním způsobem podpořila válečné úsilí spojenců, zatímco hospodářství Ústředních mocností upadalo do totálního zhroucení.

Roku 1917 do poměrů sil válčících stran zasáhla událost, která byla do značné míry předzvěstí nových mezinárodních vztahů po druhé světové válce: bolševická revoluce. Rusko po míru v Brestu-Litevském vystoupilo z války a Německo mohlo přesunout veškeré své vojsko na západní frontu. Německo však v březnu 1918 stálo již na pokraji svých sil a ani přesun válečného materiálu a vojáků neodvrátil jeho konec. Dne 11. listopadu 1918 podepsali němečtí zástupci dohodu o příměří. Příměří, které v německém lidu zakořenilo hlubokou touho po odplatě.

Druhá kapitola *Uzavřít mír* se již věnuje samotné mírové konferenci a jejím podstatným aspektům. Wilsonova naivní představa usmíření a překonání rozdílů mezi vítězi a poraženými vyvolala naději především u německé delegace, která dou-

2 Eckart CONZE, *Velká iluze. Versailles 1919 a nové uspořádání světa*, Praha 2021, s. 59.

3 Francis Paul WALTERS, *A History of the League of Nation*, London – New York – Toronto 1952, s. 2.

fala ve spravedlivý mír.[4] Opačným směrem se vydala především Francie, která se dožadovala tvrdých mírových podmínek pro poražené Německo. Oproti tomu Velká Británie stále doufala v nastolení tradice rovnováhy sil.

K řešení toho bylo na konferenci podstatně více než jen formální ukončení války. Bylo zapotřebí dojednat, jaký bude mír, tedy jak naložit s poraženými státy. Otázkou se stal osud již prakticky zaniklé habsburské monarchie a jejích nástupnických států. Řešil se vznik nového polského státu, koloniální otázky, otázky námořní dopravy, otázky národnostní a také otázka Společnosti národů. Tyto a další otázky měly na starosti dané komise. Hlavní slovo při řešení finálních podob měla pak Nejvyšší rada složená ze zástupců pěti hlavním vítězných mocností. Tyto státy se účastnily všech jednání, zatímco takzvané státy se zvláštními zájmy se účastnily pouze těch jednání, která se jich přímo dotýkala. To samo o sobě dělalo mírovou konferenci konferencí velmocí. Těch velmocí, které se o dvacet let později musely vyrovnávat s důsledky jimi nastoleného míru. Ve stejném stylu, tedy především z pohledu mocností, které rozhodovaly o osudech ostatních států, je pojata celá uvedená kapitola. Dopodrobna rozebírá britský a francouzský pohled, přičemž autor bohužel často opomíjí pohled dalších aktérů konference.

Ve třetí a poslední kapitole s názvem *Od Versailles ke druhé světové válce* se autor zabývá důsledky nastoleného míru a meziválečným vývojem světové politiky. Na konferenci byla přijata klauzule označující Německo za jediného viníka rozpoutání válečného konfliktu v roce 1914. Versailleská mírová smlouva s Německem ve 30. letech 20. století vzala za své. Stala se krystalizačním bodem utrpení německého obyvatelstva, které se vrhlo do náručí svého nového vůdce. Snaha velmocí, především Velké Británie, urovnat nespravedlnosti spáchané vůči Německu, se stala symbolem politiky appeasementu 30. let. Tato politika však již nedokázala odvrátit neodvratitelné, druhou světovou válku. V souvislosti s poválečným vývojem Conze věnuje jednu podkapitolu britskému ekonomovi Johnu Maynardovi Keyneseovi, který byl během mírových jednání zástupcem britského ministerstva financí. Snažil se o snížení plánovaných reparací vůči Německu a také o anulování spojeneckých válečných dluhů. Když neprosadil své ekonomické plány, delegaci opustil, a ještě pod vlivem emotivních zážitků sepsal knihu *Ekonomické důsledky války*. Keynes se v ní o mírové smlouvě s Německem vyjádřil jako o kartaginském míru.[5]

4 Vladimír NÁLEVKA, *Světová politika ve 20. století*, Praha 2000, s. 8.

5 Pojem kartaginský mír použil Jan Smuts, zástupce Jižní Afriky v Paříži, kdy tím kritizoval mírovou smlouvu s Německem. Keynes tento pojem převzal a do značné míry ho tím zpopularizoval.

Přesto, že kniha se svými více než čtyřmi sty stránkami obsáhle mapuje klíčové problémy a skutečnosti posledních dvou let válečného konfliktu a i přesto, že se důsledně věnuje samotnému průběhu kongresu, prakticky opomíjí otázky nástupnických států, které vznikly rozpadem Rakousko-Uherska. Conze se tomuto tématu věnuje v jedné z podkapitol s názvem *Staré říše a nové státy*, ovšem na danou problematiku pohlíží z perspektivy mocností, především z pohledu Francie, Velké Británie a samotného Rakouska, což v důsledku způsobuje necelistvost celého díla. Na druhou stranu autor popisuje i události ne tak všeobecně zakořeněné a spjaté ve veřejném mínění právě s konferencí v Paříži. Eckart Conze otázku mírové konference pojal opravdu velkoryse. Neopominul například situaci Korejského poloostrova, který byl Japonským císařstvím anektován již roku 1910. Stoupenci národního hnutí Kim Kju-sikovi[6] se podařilo dostat na jednání ve Versailles, kde chtěl především získat podporu Wodrowa Wilsona. Odkazoval se přitom na právo na sebeurčení národů na základě 14 bodů. Kim Kju-sik byl však odkázán na právě se vytvářející mezinárodní organizaci – Společnost národů – která měla otázku Koreje prodiskutovat. Zůstalo však pouze u planých slov a Korea se konce nadvlády Japonského císařství dočkala až roku 1945. Tuto nadvládu ovšem vystřídalo soupeření mezi Západem a Východem, což skončilo rozdělením poloostrova, které trvá dodnes.

Kniha renomovaného německého historika Eckarta Conzeho monumentálním způsobem předkládá svým čtenářům ucelený pohled do utváření mírového uspořádání po Velké válce, která se měla stát posledním krvavým konfliktem Evropy. Ve své podstatě v sobě kniha zahrnuje mezinárodní dění od roku 1916 až po francouzskou kapitulaci v roce 1940. Okolnosti utváření mírových smluv vznikajících v Paříži v letech 1919–1920 jsou pak popsány především z hlediska Velké pětky. I tak ale obsahují podrobné vylíčení všech podstatných aspektů ovlivňujících a vytvářejících celé meziválečné uspořádání.

Eva Hauerová

6 Ministr zahraničí Korejské exilové vlády.

Chad BRYANT,
Prague: Belonging in the Modern City,
Cambridge, MA, Harvard University Press 2021, 352 s.,
ISBN: 9780674048652.

The city of Prague occupies a central place in the Czech national imagination. Capital of the Czech Republic, it is also imagined as the capital of the nation. Its history is filled with Czech national myths. Children in Czech schools are taught how the mythical princess Libuše prophesied "a great city whose glory will touch the stars" and they are encouraged to imagine Prague as a city of Czechs, built by Czechs and inhabited only by Czechs. The "others" – be it Germans, Jews, or Vietnamese – are often left out of the dominant Czech national narrative. However, Prague has been inhabited by various people, some of them excluded from the majority community based on their language, others for their faith, and political orientation. How did they imagine Prague, how did they feel in its urban spaces, and what were their everyday practices of belonging? These are the main questions posed by American historian Chad Bryant in his book *Prague: Belonging in the Modern City*, which successfully tries to deliver a more coherent picture.

The questions of what it meant to be Czech or German in Prague, how Praguers "behaved" nationally, and how they personally chose their nationality were already central to Bryant's previous book about Praguers during the Nazi occupation *Prague in Black: Nazi Rule and Czech Nationalism* (Harvard University Press, 2007). In his new book about Prague and its inhabitants, Bryant widens the time frame and follows local developments from the beginning of the 19th century until today. He focuses on significant but marginalized groups of people in Prague to illustrate their search for belonging. While this is admittedly not a completely new subject of study,[1] Bryant's innovative approach tackles the experience of belonging

1 See Ines KOELTZSCH, *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)* (München: Oldenbourg Verlag 2012); Kateřina ČAPKOVÁ, *Czechs, Germans, Jews? National Identity and the Jews of Bohemia* (New York – Oxford: Berghahn Books 2012); Kateřina ČAPKOVÁ – Hillel KIEVAL (ed.), *Zwischen Prag und Nikolsburg. Jüdisches Leben in den böhmischen Ländern* (München: Vandenhoeck & Ruprecht 2020); Stanislav HOLUBEC, *Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době* (Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni 2009); Celia DONERT, *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia* (Cambridge: Cambridge University Press 2017); Matěj SPURNÝ, *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)* (Praha: Antikomplex 2011).

of the diverse Prague's non-dominant groups by highlighting personal histories at the same time.

The book is divided into five chronologically ordered chapters that focus on the experience of belonging in the last 200 years of Prague's modern history. Each chapter is framed by the story of one Praguer who was not part of the majority population of Prague during his or her lifetime. Based on sources written by the five protagonists, often ego-documents, Bryant reconstructs the experiences of minority Praguers against the backdrop of Czech political development. Some of the primary sources that Bryant analyzes have already been a subject of study, but his approach to them and their positioning into the "big" story of Prague is unique. The author was able to connect guides to Prague from the 1830s with blog posts from 2008, conduct enormous research in the archives in the Czech Republic and the USA as well as interviews with two of the book's protagonists. He also relied on a vast array of secondary literature in Czech, German, and English, with publication dates spanning from the 19th century to the present.

The first chapter entitled *German city* is centered around the personality of Karel Vladislav Zap, the author of Czech language guides of Prague in times when the German language dominated the city. Bryant starts the chapter with the birth of the Czech national movement in the beginning of the 19th century. He centers on the emerging Czech middle class and its efforts to become respectable members of the Prague community. While giving an overview of the well-known developments of Czech nationalism, Bryant underscores the importance of strolling in experiencing Prague. He calls it "walking-as-belonging" practices by which the Prague middle classes, Czech and German, claimed particular urban spaces described in the Zap's guides (p. 51). In contrast to the romantic strolling of the Czech middle class for which Zap wrote his guidebooks, Bryant also sheds light on the dark and dirty parts of modernizing Prague and its even more marginalized people such as the poor, workers, or Jews, who were neglected in Zap's work. The author therefore provides a balanced picture of Prague in the 19th century, depicting a modernizing city with competing nationalisms as well as a number of vulnerable social groups.

The next chapter introduces Egon Erwin Kisch as a representative of German Jewish writers in Prague which by the turn of the century became dominated by Czechs. By introducing the reader to Kisch's *Prague Forays* columns, Bryant focuses on Kisch's struggles to "find a sense of belonging" (p. 59) and continues in describing "walking-as-belonging" practices. Bryant depicts the modernization of

Prague and fills the city's development with Kisch's experiences of the poor districts. He connects Prague's ghetto clearance with Kisch's youth and follows Kisch's attempts to find his place among Czech or German-speaking communities. One of the places, which served Kisch as "a site of belonging" (p. 87) used to be Café Montmartre. Bryant artfully uses excerpts from Kisch's writings to show the atmosphere of the place where Kisch was accepted despite his class difference. The chapter shows how Kisch experienced Prague as a German Jewish writer, speaking Czech, enjoying the city's middle-class café culture as well as the pubs of the poor. With his insight into life on Prague's periphery, contrasting it with the bourgeois life of the middle classes, Kisch tried to create his own alternative sense of Prague, the place where he was born and where he lived as a member of a marginal group.

The life of Prague's working class is also the subject of the third chapter, which follows the story of Vojtěch Berger – a carpenter and member of the Communist Party of Czechoslovakia since the 1920s. Chad Bryant uses Berger's diary to illustrate his practices of belonging especially through common experiences marked by the Communist ideology. The May Day parade belonged to the most prominent events organized by the Party already in the interwar period. For Berger, it was also the "most meaningful" (p. 130). This march was another example of "walking-as-belonging", providing Berger with the rare opportunity to show in the streets of Prague not only his political affiliation, but also his dissatisfaction with the new postwar order. In this chapter, Bryant describes the historical circumstances of Berger's radicalism such as his traumatic experiences in World War I. He explains how Berger tried to make sense of his life on the margins of Prague society during the First Czechoslovak Republic, through World War II to the Communist coup in 1948, which deeply disappointed the old Berger, who had lost his enthusiasm for the newly mass Communist Party.

In the next chapter called *Communist City*, the attention shifts from the sympathizers of the Communist Party to people who were persecuted by the Party and the Communist regime established in Czechoslovakia after 1948. The protagonist of this chapter is the actress Hana Frejková. Her parents were born in the German Jewish milieu. Her father, a leading Communist economist, was in the 1950s executed during the Stalinist show trials. Frejková herself tried to understand her family history and identity in her book *Divný kořeny* (Strange Roots, Praha 2007), which serves as a main primary source of this chapter next to the author's interview with the actress. Frejková tried to find a sense of belonging in the city that had rejected her and her family, primarily through theater, where she was able to find and

build a community in which she felt comfortable (p. 157). Bryant contextualized Frejková's life story through a balanced historical portrayal of the Communist regime. Although Bryant describes persecution, attempts to control society, and social problems, he also focuses on the process of modernization in the second half of the 20th century, and Frejková's story allows him to explore the admittedly limited possibilities for people to escape into their own world.

The main protagonist of the last chapter, *Global City*, is Duong Nguyen Jirásková, a blogger, writer, and member of the Prague Vietnamese diaspora. In this chapter, Bryant brings closer "radically new practices of belonging" (p. 204) in the on-line space. The main primary source is Nguyen's blog posts, in which she described her struggle to find her place in Prague society as a "banana child" – yellow on the outside, rather white on the inside.[2] Bryant puts Nguyen's writings into a broader context of Czech(oslovak)-Vietnamese relations concentrating on the labor programs. He juxtaposes the first-generation Vietnamese with their children who were born in the Czech Republic. Aside from his analysis of the topics of in-betweenness and search for belonging that Nguyen refers to in her blog, Bryant also critically evaluates the benefits and disadvantages of on-line communication. He acknowledges its role in connecting people, such as in the case of the Vietnamese diaspora, but also points out the spread of hatred and xenophobia palpable in some on-line reactions to Nguyen's blog posts. Bryant provides an insight into the current situation of the Vietnamese diaspora, which is present, but largely overlooked by Czechs in Prague. Compared to previous chapters, however, Bryant provides only a limited overview of Prague's development after the fall of the Communist regime.

The great contribution of *Prague: Belonging in the Modern City* to Prague historiography is that it fills the already known Prague's history with people, men and women, who lived in the city and struggled to find their sense of belonging as members of the city's marginal groups. The conclusion of the book aptly wraps the stories of five individuals and their lives in Prague under the umbrella of their strategies to find their place and a community where they would feel accepted. Bryant in conclusion turns back to Prague and strolling through the city, he metaphorically connects all five personalities by their mentions of walks through the Old Town Square in the city center. He again points to their writings, each of them slightly different, but all dealing with the feelings of being a minority, disconnected from most of the Praguers.

2 Duong Nguyen JIRÁSKOVÁ, https://doimoi.cz/ (accessed on 18 October 2022).

Bryant's book is an exemplary work of contemporary historiography that uses individual biographies to tell "great" histories. He introduced the voices of Praguers who were not a majority, but still found their place in Prague, the city they belonged to. The author wrote a book that is inspiring work not just for historians and researchers, but accessible to a broad readership interested in this Central European city – be it Praguers, or tourists coming to Prague. The language of the book is clear, and the author explains the historical background of the past two centuries of the Czech lands. *Prague: Belonging in the Modern City* offers a view of an experienced historian who engagingly writes about Prague, its inhabitants and their search for belonging. As Bryant wonderfully concludes: "We need to understand the rise of nationalism, but we should not forget that it happened in tandem with people's individual needs to create a sense of belonging for themselves." (p. 254)

Tereza Juhászová

Jozef M. IROVIĆ,
Od Národní knihovny a čítárny po Českou besedu Kruščice 1912–2021,
Kruščice, Česká beseda Kruščice 2022, 79 s. + 16 str. obrazové přílohy,
ISBN 978-86-9159119-2-2; /
Јозеф М. Ировић, ***Од Народне библиотеке и читаонице до Чешке беседе Крушчица 1921–2021***,
Крушчица, Чешка беседа Крушчица 2022, 79с. + 16 стр. сликовног прилога,
ISBN 978-86-9159119-2-2.

Co se pozornosti badatelů, turistů či médií týče, nachází se srbský Banát a jeho čeští krajané ve stínu sousedního Banátu rumunského a jeho české menšiny. Publikací, věnovaných české enklávě v srbském Banátu je poskrovnu, ty existující se pak věnují buď konkrétním obcím,[1] nebo dílčím fenoménům, jako je krajanské

1 Michal PAVLÁSEK, *S motykou a Pánem Bohem: Po stopách českých evangelíků ve Vojvodině*, Brno 2015; Idem, *Z Moravy až do Velikého Srediště: Etnografické podobenství o zapomenuté náboženské komunitě*, Brno 2020; Ozren M. RADOSAVLJEVIĆ, (ed.), *Češko Selo nekad i sad (Prilozi i građa za istoriju) / České Selo kdysi a dnes (Příspěvky a prameny k historii)*, Češko selo 2015; Karel SCHOVANEC (ed. Jaromír Linda), *Dějiny české osady Fabián v Království jihoslovanském. / Istorija češkog naselja Fabijan u Kraljevini Jugoslaviji*, Bela Crkva 2013; Anton STEHLÍK, *Monografija Češkog sela. Tragom Čeha na prostoru srpskog Banata / Monografie Českého sela. Stopy Čechů na území srbského Banátu*, Bela Crkva 2015.

divadlo,[2] dobové fotografie či písně;[3] syntetický výklad dějin místního českého osídlení je patrně v nedohlednu (k dispozici ovšem máme dílčí, nutno však uvést, že brilantní studii Štěpánkovu).[4] Každá nová kniha, věnovaná místní české komunitě, tak stojí za povšimnutí. Letošní rok jsme přitom v daném ohledu zažili doslova publikační žně, neboť světlo světa spatřily takové publikace hned dvě. První z nich je sborník *České vesnice v srbském Banátu: etnologický výzkum*, editovaný tandemem Stanislav Havla, zastávajícího v srbském Banátu od roku 2017 post českého učitele ve službách Domu zahraniční spolupráce, a Lenky Jakoubkové Budilové, působící na Ústavu etnologie FF UK.[5] Druhou pak monografie *Od Národní knihovny a čítárny po Českou besedu Kruščice 1921–2021 / Од Народне библиотеке и читаонице до Чешке беседе Крушчица 1921–2021*, jejímž autorem je kruščický rodák a aktivní příslušník místní české menšiny Jozef M. Irović. Právě jí budou věnovány následující řádky.

Recenzovaná práce není Irovićovou prvotinou. Tou byla v roce 2012 vydaná zdařilá, byť (zatím) jen v srbštině dostupná publikace *Crkva svetog Vaclava u Kruščici 1912–2012* z roku 2012, rekapitulující stoleté dějiny kruščického kostela, zasvěceného svatému Václavu. Navazujíc na linii, etablovanou výše zmíněnými pracemi Jaromíra Lindy, obsahuje Irovićova monografie text jak v srbštině, tak v češtině. Toto bilingvní řešení je třeba označit za velmi šťastné a funkční, neboť knihu zpřístupňuje oběma potenciálním čtenářským obcím.

Po autorově *Předmluvě* (s. 6)[6] následuje krátké uvedení do problematiky *Vznik českých spolků v obci Bela Crkva* (s. 7–9) od Jaromíra Lindy, dlouholetého pedagoga bělehradské univerzity, který na poli studia české přítomnosti v srbském Banátu (viz výše), resp. v Srbsku,[7] vyoral nesmazatelnou brázdu, a který, jak se dozvídáme v *Předmluvě*, „měl být dle původního plánu autorem této monografie" (s. 9). Na sepsání práce pak sice rezignoval, shromážděné materiály ovšem poskytl Jozefu Irovićovi (tamtéž).

2 Jaromír LINDA, *České ochotnické divadlo v Kuščici*, Kruščice 2013.

3 Jaromír LINDA, *Skryté příběhy portrétů: banátští Češi na nejstarších fotografiích = Skrivene priče portreta : banatski Česi na najstarijim fotografijama*, Bela Crkva 2012; Idem, *Zpěvník banátských Čechů*. Bela Crkva 2004/2012.

4 Václav ŠTĚPÁNEK, *Česká kolonizace Banátské vojenské hranice na území srbsko-banátského hraničářského pluku*, in Ladislav Hladký – Václav Štěpánek – Bronislav Chocholáč – Libor Jan (eds.), Od Moravy k Moravě: z historie česko-srbských vztahů v 19. a 20. století, Brno 2005, s. 73–101.

5 Lenka JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ – Stanislav HAVEL (eds.), *České vesnice v srbském Banátu: etnologický výzkum*. Kruščica 2022.

6 Strany české a srbské varianty si odpovídají.

7 Jaromír LINDA, *Československý dům v Bělehradě 1928–2018*. Bělehrad – Praha 2018.

Samotný Irovićův text sleduje a pokrývá časové období sta let, od založení Národní knihovny a čítárny – prvního českého spolku v dnešním srbském Banátu – roku 1921, po události roku 2021, přičemž cílem bylo „rekonstruovat historii spolku tak, aby zůstala stopa po práci a aktivitách našich předků pro zachování kontinuity české identity, kultury a tradic" (s. 6) – cíl to hodný uvědomělého krajana!

Pro výstavbu textu autor zvolil chronologický postup (s. 6), kdy sleduje vývoj spolku, resp. jeho nástupnických organizací – od roku 1935 do rozpadu Československa Československé, pak již jen České besedy v Kruščici – a souvisejícího dění rok po roku, případně po větších časových úsecích. Komentáře k jednotlivým letům, resp. obdobím na jedné straně akcentují důležité okamžiky týkající se spolku, resp. krajanské komunity (institucionální počátky, založení Československé besedy, příjezd českého učitele v roce 2000, stoleté výročí založení kostela sv. Václava v roce 2012, první ročník festivalu Lepota različitosti / Krása různorodosti v roce 2013 a další), zároveň ale zjevně záleželo i na tom, kolik a jakého materiálu měl autor pro daný rok k dispozici. Pro období 1953–1976 čerpá dominantně, až výhradně z *Českého lidového kalendáře*, tištěného v Daruvaru „který podle zpráv z besed představoval jejich činnost z předchozího roku" (s. 20). Pokud se materiálu nedostává – jedná se především o interval mezi lety 1976–1991 –, autor tuto skutečnost konstatuje a vysvětlí („doklady byly [...] na papírech, které se bohužel nedochovaly" /s. 36/). Obdobně pak explicitně uvádí i to, že v určitých letech (druhá světová válka, ozbrojené konflikty následující po rozpadu Jugoslávie) došlo k útlumu institucionálně organizovaného dění, „činnost spolku byla omezena na minimum" (s. 36), takže ze zvoleného zorného úhlu takříkajíc nebylo o čem psát.

Síla monografie *Od Národní knihovny a čítárny po Českou besedu Kruščice 1921–2021 / Од Народне библиотеке и читаонице до Чешке беседе Крушчица 1921–2021* spočívá v zevrubné – a namnoze osobní – obeznámenosti autora s reáliemi a aktéry popisovaných aktivit, které (proto) mnohdy představuje ve značném detailu. Jinak řečeno, Jozef Irović ví, o čem píše. Síla mikroperspektivy je ovšem současně i potenciální slabinou knihy – pokud by čtenáře zajímaly širší souvislosti lokálního dění, anebo pokud by se chtěl na konkrétní události a aktivity podívat z odstupu, v širší, celosrbské či evropské perspektivě, bude se muset poohlédnout jinde, takové pohledy Irovićova práce nenabízí. Toto konstatování není míněno jako výtka, jedná se o faktickou charakteristiku knihy, která zjevně vyplývá ze záměru a volby autora. Jozef Irović totiž ví, dá se soudit, nejen o kom, ale také pro koho svou knihu psal. I když to nikde neříká explicitně, lze předpokládat, že coby čtenáře své knihy očekává především samotné banátské Čechy a jejich potomky, a dále pak

zájemce, s tématem banátských Čechů tak či onak obeznámené. A v tomto svém očekávání se rozhodně nespletl. Byl jsem přítomen křtu knihy, který proběhl v Kručšici jako součást jubilejního desátého ročníku festivalu Lepota različitosti / Krása různorodosti, a měl jsem tak možnost dobře vidět, že nadcházející čtenářská obec Irovićovu knihu ihned přijala jako „svou" – stejně tak, jako chápe za „svého" i jejího autora. Jinak řečeno, autor má v tomto případě své čtenáře velmi dobře přečtené. To ovšem nijak neznamená, že tato čtenářská obec tvoří uzavřenou společnost, dveře této komunity jsou otevřené a jejím členem se může stát vlastně kdokoli. Žádné členské příspěvky se v ní neplatí, ovšem zadarmo se jejím členem nestanete. Je třeba investovat zájem. A pokud se začnete o Čechy v srbském Banátu zajímat, pak se kniha *Od Národní knihovny a čítárny po Českou besedu Kruščice 1912–2021 / Од Народне библиотеке и читаонице до Чешке беседе Крушчица 1921–2021* rázem stane publikací, kterou nebudete moci minout.

Marek Jakoubek

Đorđe BOROZAN (ed.),
Leksikon diplomatije Crne Gore,
Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 2022, 712 s.,
ISBN 978-86-7215-520-4.

Černohorská historiografie v uplynulém dvacetiletí, zejména od roku 2006 po získání státní nezávislosti, začala systematicky, bez ideologických bariér a vnějších tlaků, mapovat své politické dějiny, a to s ohledem na složitý balkánský, slovanský i neslovanský kontext. Reprezentativním příkladem tohoto úsilí se stal nedávno vydaný *Leksikon diplomatije Crne Gore* (Lexikon diplomacie Černé Hory) připravený Černohorskou akademií věd a umění ve spolupráci s Ministerstvem zahraničí Černé Hory. Tato rozsáhlá encyklopedická příručka, která vznikla za řízení hlavního editora, akademika Đorđe Borozana, je jedním z řady lexikonů publikovaných touto akademií a týkajících se různých společenských a přírodovědných oborů (archeologie, botanika, drama, etnologie, výtvarné umění apod.). *Lexikon* obsahuje 744 definičních hesel od 96 domácích a zahraničních autorů, mezi nimiž se vyskytuje i přední český montenegrista František Šístek, který vypracoval hesla o vztahu Černé Hory k České republice a k Slovensku. *Lexikon* zároveň představuje první publikaci svého druhu, která komplexně zachycuje diplomacii a historický vývoj Černé

Hory nacházející se na rozhraní rozmanitých národních útvarů, kulturních a náboženských okruhů, které po staletí formovaly pravoslavné, muslimské, ale i katolické impulsy. Hesla, představující jakýsi tematizovaný identifikační determinant, mají totiž ustálenou podobu předmětového či biografického přehledu s cenným odkazem na odbornou literaturu a archivní uložení, chronologicky mapují období od vzniku prvního středověkého černohorského státu (dukljanské království) od konce 10. století až po aktuální současnost. Největší počet hesel se týká osobností: *Lexikon* obsahuje všechny černohorské panovníky ze čtyř černohorských vládnoucích dynastií – Vojislavljevićové (11.–12. stol.), Balšićové (14.–15. stol.), Crnojevićové (15. stol.) a dynastie Petrovićů-Njegošů (18.–20. stol.), ale i nositele nejvyšších státních funkcí (prezidenti Černé Hory, premiéři, předsedové vlád a parlamentu, ministři zahraničních věcí) v období, kdy byla Černá Hora federální jednotkou Jugoslávie. *Lexikon* zahrnuje i osobnosti, které vedly černohorské diplomatické a konzulární mise v době existence prvního moderního, mezinárodně uznávaného černohorského státu (od berlínského kongresu v roce 1878 až do zániku černohorské státnosti na konci první světové války, kdy byla Černá Hora, i když stála na vítězné straně, násilně připojena k Srbsku). Dále jsou zde uvedeni černohorští diplomaté ve službách Jugoslávie (více než 80 diplomatů ze seznamu černohorského personálu řídilo jugoslávské ambasády, stálé mise při mezinárodních organizacích a generální konzuláty v období 1945–1991) a konečně diplomaté znovu nezávislé Černé Hory, od roku 2006 do prosince 2021.

Kromě Černohorců obsahuje *Lexikon* i hesla cizinců, kteří měli pro černohorskou diplomacii určitý význam, jako např. zahraniční vládci a státníci (Kateřina II. Veliká, Napoleon III., František Josef I., Nikola Pašić, Bismarck, Gyula Andrássy ad.), vyslanci (J. V. Dolgorukov, S. J. Pučkov, Filip Vukasović ad.), současní politici a diplomaté důležití pro Černou Horu (Miroslav Lajčiak, František Lipka, John McCain ad.), *Lexikon* zahrnuje i jinonárodní osobnosti, které hrály důležitou roli v černohorské diplomacii a politice, jako byl Čech Jan Vaclík (1830–1918), který působil v černohorských službách zejména jako vyslanec a konzul v několika diplomatických misích. A konečně černohorští vědečtí a kulturní činitelé, kteří zanechali stopy v diplomacii (např. Ivo Visin, první jihoslovanský kapitán, který obeplul svět, dále významní černohorští spisovatelé a právníci; jedno heslo rovněž odkazuje na první státní tiskárnu na světě založenou ve druhé polovině 15. století vladařem Ivanem Crnojevićem).

Zvláště rozsáhlá část *Lexikonu* se týká hesel, která pokrývají kontakty mezi Černou Horou a ostatními zeměmi. V tomto smyslu bylo zpracováno celkem více

než čtyřicet přehledových studií zachycujících styky mezi Černou Horou a dalšími zeměmi, jejich historický vývoj i vztahy současné včetně seznamu diplomatických zástupců obou stran, bilaterálních návštěv atd. Detailní jsou především reference připomínající země zásadního významu pro Černou Horu (Rusko, Francie, Rakousko-Uhersko, Turecko či Osmanská říše, Velká Británie, USA, Itálie, Srbsko, ale i Česká republika, Slovensko, Dubrovník, Benátská republika ad.). Některá hesla osvětlují vztahy mezi Černou Horou a důležitými mezinárodními organizacemi, jako je OSN, Evropská unie, NATO, Organizace pro evropskou bezpečnost a spolupráci, Rada Evropy ad. *Lexikon* také citlivě s nezbytnou mírou objektivity odráží komplikovanost úzké „příbuznosti" Srbů a Černohorců a problémy „dvojí identity". Ta, jak známo, se promítala převážně do diskusí o vymezení černohorského podílu na rozmachu „velkosrbského" nacionalismu. Na druhou stranu původní loajalita k Srbsku byla již od roku 1997 vystřídána černohorskou snahou o prozápadní, demokraticky orientovaný kurz, který se opatrně distancoval od Slobodana Miloševiće a jeho následovníků. Třeba však upozornit, že hesla nezamlčují tradiční, nejen jazykově-etnickou blízkost mezi Černohorci a Srby.

Řada hesel se rovněž zabývá státními institucemi, jejich kompetencemi a historickým vývojem (Ministerstvo zahraničních věcí, vláda), dalšími institucemi jistého významu pro diplomacii (Olympijský výbor Černé Hory, Červený kříž, Černohorská akademie věd a umění), zatímco jiné reference se systémově věnují zahraniční politické a diplomatické službě Černé Hory nebo zemi, jejíž byla integrální součástí. Také některá hesla připomínají historické události a místo Černé Hory v nich (např. Pařížská mírová konference 1919–1920), nebo jiná důležitá témata z dějin diplomacie (konkordát knížectví Černé Hory a Svaté stolice z roku 1886). V *Lexikonu* se našlo místo i pro komentář oceňující architekturu diplomatických zastoupení v bývalém hlavním městě, v historické Cetinji, která zanechala výraznou stopu v černohorských dějinách. Dnes tyto budovy pozitivně vypovídají o místě, které černohorský stát zastával v období *fin de siècle* na mapě Evropy. Syntetický oddíl s rejstříkem *Historiografie a diplomacie Černé Hory* podává podrobný přehled knih a děl reflektujících historii černohorské diplomacie a zahraniční politiky, obdobně v oddílu *Černohorské státní symboly* nalezneme faktograficky vyčerpávající a ilustračně zachycený vývoj černohorské vlajky, státního znaku a hymny.

Lexikon diplomacie Černé Hory je výsledkem pětileté práce týmu akademiků, diplomatů a vybraných osobností veřejného života z Černé Hory a dalších zemí (Chorvatsko, Srbsko, Česká republika ad.). Ačkoli se jedná v bývalém jugoslávském kontextu o první publikaci, která zahrnuje všechna relevantní témata z historie

i současnosti dějin či diplomacie Černé Hory, zároveň jsou zde uveřejněna četná data a údaje získané vlastním heuristickým výzkumem, který se realizoval zejména ve Státním archivu v Cetinji. Za přednost *Lexikonu* můžeme rovněž považovat skutečnost, že jej doprovází velké množství ilustrací a fotografií, přičemž některé ilustrace získané ze soukromých archivů nebyly dosud představeny veřejnosti. Spolu s přínosem, který tato encyklopedická příručka přináší jako syntéza černohorských politických dějin a diplomacie zhruba za tisíc let, je důležité poukázat i na to, že originálně osvětluje některá období, která zatím nebyla ve větší míře prozkoumána (např. meziválečné období Království Jugoslávie, ve kterém se angažoval omezený počet černohorských diplomatů, což ilustrovalo tehdejší periferní místo Černé Hory v tomto unitárním státě). Rovněž období středověku charakterizuje nedostatek pramenů a v mnohých případech nejsou k dispozici ani základní údaje o vládcích, kteří stáli v čele feudálních státních útvarů na současném černohorském území. Jisté zúžení pramenné základny platilo i pro „dvojsvazek" Černé Hory se Srbskem z let 1992–2006, protože Srbsko odmítlo autorskému kolektivu *Lexikonu* zpřístupnit některé své archivní zdroje.

Lexikon diplomacie Černé Hory celkově představuje významný příspěvek ke studiu dějin a politiky Černé Hory a Jugoslávie a také může sloužit jako inspirace pro podobné snahy v jiných zemích. Bezesporu se stane faktografickým i koncepčním podkladem pro další výzkumy evropských historiků a slavistů, zabývajících se složitým komplexem multinárodního, slovanského i neslovanského balkánského areálu.

Boris Vukićević – Miloš Zelenka